

λων¹, τάξεις, τῶν ὁποίων ὁ χαρακτήρ ἦτο καθαρῶς μεταβατικός². Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἔργου τῶν δύο τούτων τάξεων, ἀπορροφηθείσης τῆς θρησκευτικῆς ἐξουσίας πλήρως ὑπὸ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας³, κατέληξεν ἡ ἀνθρωπότης εἰς τὴν εὐτελεῖ ἐκείνην δικτατορίαν τῆς πολιτικῆς, ἡ ὁποία ἐν μέσῳ πλήρους πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς ἀναρχίας, ἐξεδηλώθη κυρίως κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα⁴.

45. — Παραλλήλως ὅμως πρὸς τὴν θορυβώδη καὶ ἀρνητικὴν ὁρμὴν τῶν ἐπαναστατικῶν κινήσεων, ἤρξατο, κατὰ τὸν *Comte*, ἐκκολλημένη σιωπηλῶς ἡ τάσις τῆς γενικῆς ἀνασυγκροτήσεως⁵. Ἦδη ἀπὸ τοῦ ΙΔ' αἰῶνος, δηλαδὴ ἀπὸ τοῦ αἰῶνος, κατὰ τὸν ὁποῖον ἤρξατο ἐκδηλουμένη⁶ καὶ ἡ ἀρνητικὴ κατεύθυνσις τῶν ἐπαναστατικῶν τάσεων, ἐσημειώθησαν αἱ πρῶται «ὀργανικαί» προσπάθειαι τῶν κοινωνιῶν πρὸς ἀναδιοργάνωσιν αὐτῶν⁶.

Τὴν ἀνασυγκρότησιν τῶν κοινωνιῶν ἐβάσισεν ὁ *Comte* ἐπὶ ἀρχῆς ἀντιθέτου πρὸς ἐκείνην, ἐφ' ἧς ἐβάσισεν οὗτος τὴν μέχρι τῶν μέσων αἰώνων ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπότητος. Ἀντιθέτως πρὸς τὴν ἀρχὴν, ἣτις προσδιώρισε τὸν τρόπον καὶ τὴν διαδρομὴν τῆς γενέσεως καὶ ἀναπτύξεως τοῦ «ἀρχαίου πολιτισμοῦ», ἡ γένεσις καὶ ἀνάπτυξις τοῦ «νεωτέρου πολιτισμοῦ» προσδιωρίσθη κατὰ πρῶτον λόγον οὐχὶ ὑπὸ τοῦ γενικοῦ παράγοντος τῶν ἐκάστοτε ἐκδηλουμένων θρησκευτικῶν καὶ φιλοσοφικῶν δοξασιῶν, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ εἰδικοῦ παράγοντος τῆς πρακτικῆς οἰκονομικῆς ζωῆς⁷. Κατὰ τὸν *Comte*, τέσσαρες εἶναι αἱ πρὸς ἀνασυγκρότησιν τῶν νεωτέρων κοινωνιῶν ταυτοχρόνως ἐκδηλωθεῖσαι ἐξελίξεις: ἡ βιομηχανικὴ ἢ πρακτικὴ (δηλαδὴ οἰκονομικὴ), ἡ αἰσθητικὴ ἢ ποιητικὴ, ἡ ἐπιστημονικὴ καὶ ἡ φιλοσοφικὴ⁸. Ἐκάστη τῶν

¹ *Comte*, op. cit., V, σ. 290 κ. ε., 292 κ. ε., 294 κ. ε.

² *Comte*, op. cit., V, σ. 298.

³ *Comte*, op. cit., V, σ. 307.

⁴ *Comte*, op. cit., V, σ. 409.

⁵ *Comte*, op. cit., V, σ. 410, VI, σ. 2.

⁶ *Comte*, op. cit., VI, σ. 3.

⁷ *Comte*, op. cit., VI, σ. 18.

⁸ *Comte*, op. cit., VI, σ. 7 κ. ε., 13 κ. ε., 10 κ. ε. 12

άνωτέρω κατά σειράν αναφερομένων εξελίξεων εξηρητήθη ἐν τῇ γενέσει καὶ ἀναπτύξει αὐτῆς ἐκ τῆς προηγουμένης, ἐμφανιζομένης οὕτω τῆς «βιομηχανικῆς» ἐξελίξεως ὡς ἐκείνης, ἡ ὁποία προσδιώρισεν ἀπάσας τὰς ἐπομένας¹. Ἡ βιομηχανικὴ ἐξέλιξις ἀπετέλεσε τὴν θεμελιώδη καὶ ἀναγκαίαν βᾶσιν τῆς ἀνασυγκροτήσεως τῶν νεωτέρων κοινωνιῶν², τὴν «ἀληθῆ γενικὴν πηγὴν», ἐξ ἧς ἀπέρρευσε ὁ «δυτικὸς πολιτισμὸς»³.

Ἡ τοιαύτη περὶ ἀνασυγκροτήσεως τῶν νεωτέρων κοινωνιῶν θεωρία τοῦ *Comte*, ἀντιπᾶσκουσα ῥιζικῶς πρὸς τὴν γενικὴν ἀρχὴν, ἦν προέταξεν οὗτος ὀλοκλήρου τῆς φιλοσοφίας του, δηλαδὴ πρὸς τὴν ἀρχὴν, καθ' ἣν ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος κυβερνᾶται ὑπὸ τῶν ἐκάστοτε ἐκδηλουμένων φιλοσοφικῶν δοξασιῶν, ἔδωκεν εἰς τὸν *Wundt* τὸ δικαίωμα, ὅπως χαρακτηρίσῃ τὸν *Comte* ὡς πρόδρομον τῆς μετὰ ταῦτα ἀποκρυσταλλωθείσης θεωρίας τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ⁴. Πῶς συνεδίβασεν ὁ *Comte* τὴν τοιαύτην θεωρίαν του πρὸς τὴν θεμελιώδη ἀρχὴν, ἦν προέταξεν ὀλοκλήρου τῆς φιλοσοφίας του, καὶ πῶς ἐδικαιολόγησε τὴν μεταξὺ αὐτῶν πιστοποιουμένην ἀνακολουθίαν; Ἡ προσπάθεια, ἦν κατέβαλεν οὗτος, ὅπως ἀποδείξῃ, ὅτι ἡ κατ' ἀνιούσαν καὶ «κατιούσαν τάξιν» «σχέσις» καὶ «διαδοχὴ» τῶν διαφόρων περιεχομένων τῆς ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ βαθμοῦ τῆς προόδου τοῦ ἀτόμου ἢ τῆς κοινωνίας⁵, δὲν αἶρει τὴν πιστοποιουμένην ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ ἀνακολουθίαν. Ἀπ' ἐναντίας μάλιστα: ἡ προσπάθεια αὕτη τοῦ *Comte* ὠθεῖ τοῦτον εἰς νέαν ἀντίφασιν. Ἐὰν πράγματι — ὡς ἰσχυρίζεται οὗτος — ἡ κατὰ «τάξιν κατιούσαν» διαδοχὴ τῶν διαφόρων περιεχομένων τῆς ζωῆς τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς κοινωνίας ἰδιάζῃ εἰς τοὺς ἐξειλιγμένους τύπους τῶν ἀνθρώπων καὶ εἰς τὰς ἐκ τοιούτων ἀνθρώπων ἀπαρτιζομένας ἐξειλιγμένας κοινωνίας⁶.

¹ *Comte*, op. cit., VI, σ. 14 κ. ε.

² *Comte*, op. cit., VI, σ. 19.

³ *Comte*, op. cit., VI, σ. 20.

⁴ *W. Wundt* *Logik*, 2. Aufl., II, 2, σ. 324.

⁵ *Comte*, op. cit., VI, σ. 10 κ. ε.

⁶ *Comte*, op. cit., VI, σ. 11.

ἐὰν δηλαδὴ ἡ ἐξάρτησις τοῦ συγκεκριμένου ἐκ τοῦ ἀφηρημένου, τουτέστι τῶν πρακτικῶν καὶ οἰκονομικῶν προσανατολισμῶν ἐκ τῶν θεωρητικῶν προσανατολισμῶν εἶναι σημεῖον προόδου, πῶς ἐξηγεῖται τὸ ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ *Comte* διδασκόμενον ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὑφισταμένην μεταξὺ ἀρχαίου καὶ νέου πολιτισμοῦ διαφορὰν, διαφορὰν πιστοποιοῦσαν ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον ἐκείνου, ἐξ οὗ οὗτος ὠρμήθη; Πῶς συμβιβάζεται ἡ εἰς τὴν διαφορὰν ταύτην ἀναφερομένη θεωρία τοῦ *Comte*, καθ' ἣν ὁ ἀρχαῖος πολιτισμός, ἀντιθέτως πρὸς τὸν νεώτερον, ἐξελιχθῆ ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω, δηλαδὴ ἐκ τῶν ἀφηρημένων εἰς τὰ συγκεκριμένα¹, πρὸς τὴν γενικὴν καὶ ἐπὶ τῆς φύσεως τοῦ «ἐγκεφαλικοῦ ὀργανισμοῦ» βασιζομένην² θεωρίαν αὐτοῦ, καθ' ἣν ἡ πρόοδος τῶν κοινωνιῶν τείνει πρὸς τὴν ὅσον τὸ δυνατόν ἀσφαλεστέραν ἐπικράτησιν τῆς κατὰ τάξιν κατιοῦσαν διαδοχῆς τῶν περιεχομένων τῆς ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς; Ἐὰν ἤθελεν ὁ *Comte* νὰ εἶναι συνεπὴς πρὸς ἑαυτόν, θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρήσῃ τὸν νεώτερον πολιτισμὸν ὡς κατώτερον τοῦ ἀρχαίου. Τοῦτο ὁμως οὐδέποτε ἰσχυρίσθη οὗτος. Ἀπ' ἐναντίας μάλιστα: ἐπανειλημμένως ἐτόνισεν οὗτος τὴν ὑπεροχὴν τοῦ νεωτέρου δυτικοῦ πολιτισμοῦ ἀπέναντι τοῦ ἀρχαίου, ὑπεροχὴν ἄλλως τε ἀπορρέουσαν καὶ ἐκ τῆς θεμελιώδους περὶ προόδου θεωρίας του, δηλαδὴ ἐκ τοῦ νόμου τῶν τριῶν σταδίων.

Ἄνεξαρτήτως ὁμως τῶν διὰ τῶν ἀνωτέρω συλλογισμῶν ἀποκαλυπτομένων ἀντιφάσεων καὶ ἀνακολουθιῶν, ἡ θεωρία τοῦ *Comte* περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἐγεννήθη καὶ ἀνεπτύχθη ὁ νεώτερος πολιτισμός, ἐμφανίζεται καὶ δι' ἄλλον λόγον ὡς αὐθαίρετος. Ἐμφανίζεται ὡς αὐθαίρετος καὶ διὰ τὸν λόγον, ὅτι ὁ *Comte* — ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ καὶ ὁ *Paul Barth*³ — περιωρίσθη εἰς ἀξιωματικούς ἰσχυρισμούς, χωρὶς πράγματι νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι ἐκ τῶν τεσσάρων σειρῶν ἐξελίξεως τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ ἡ βιομηχανικὴ (δηλαδὴ οἰκονομικὴ) σειρά ὑπῆρξεν ἡ προσδιορίσασα τὰς ἄλλας. Ὡς θὰ ἴδωμεν ἀμέσως κατωτέρω, ὁ

¹ *Comte*, op. cit., VI, σ. 18.

² *Comte*, op. cit., VI, σ. 11.

³ *Paul Barth*, op. cit., σ. 200.

Comte πραγματεύεται πράγματι περί τῶν τεσσάρων σειρῶν ἐξελιξέως καὶ δὴ περί ἐκάστης ἐξ αὐτῶν ἰδιαιτέρως, χωρὶς ὅμως νὰ προβαίῃ καὶ εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἀρχῆς τῆς κατ' ἀνιοῦσαν σειρὰν διαδοχῆς αὐτῶν.

Περί τῆς «βιομηχανικῆς» ἐξελιξέως λέγει ὁ *Comte* ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὰ ἑξῆς :

Ἡ μεταβολὴ τῆς δουλείας εἰς δουλοπαροικίαν, ἀποτελέσασα τὴν προϋπόθεσιν πασῶν τῶν μετὰ ταῦτα σημειωθεισῶν φάσεων πολιτικῆς χειραφετήσεως τῶν ἐργαζομένων τάξεων, δέον νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ ἱστορικὸν ἐκεῖνο γεγονός, τὸ ὁποῖον ἔδωκε τὴν πρώτην ὄθησιν πρὸς τὴν βιομηχανικὴν ἐξέλιξιν τῶν κοινωνιῶν ¹. Ἡ ἐξαφάνισις τῆς δουλοπαροικίας καὶ ἡ πλήρης χειραφέτησις τῶν ἀτόμων ἐπραγματοποιήθη μετὰ ταῦτα ταχύτερον εἰς τὰς πόλεις ἢ εἰς τοὺς ἀγρούς ², διότι ἡ ἐργασία τῶν πόλεων, προϋποθέτουσα, λόγῳ τοῦ ἐξειδικευτικοῦ διαφορισμοῦ, ἐν προκαλεῖ αὐτῇ, ἐλευθερίαν τῶν ἐργαζομένων τάξεων, ἀπήτησεν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τὴν χειραφέτησιν αὐτῶν ³. Ὁ «ἀφηρημένος» ἰδίᾳ χαρακτήρ τῆς ἐμπορικῆς οἰκονομίας, ὁ εἰς τὰς ἐμπορικὰς πόλεις τῆς Ἰταλίας κατὰ πρῶτον ἐκδηλωθείς, ὑπῆρξεν ἡ κυρία πηγὴ, ἐξ ἧς ἀπέρρευσε ἡ ἀρχὴ τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἐργαζομένου ⁴. Ἡ ἀπελευθέρωσις τοῦ ἀτόμου συνεπληρώθη τέλος διὰ τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν κοινοτήτων, ἄνευ τῆς πολιτικῆς ἰδρύσεως καὶ ὀργάνωσεως τῶν ὁποίων θὰ παρημποδίζετο ἡ εὐτυχὴς ἀνάπτυξις τῆς βιομηχανικῆς ἐξελιξέως ⁵. Τὴν μὲν ἀπελευθέρωσιν τῶν ἀτόμων ἐμφανίζει ὁ *Comte* ὡς συντελεσθεῖσαν κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν καθαρῶς ἀμυντικῶν ἐκστρατιῶν, ἀπὸ τῆς ἐποχῆς δηλαδὴ τῆς ἐπιτυχοῦς ἀντιμετωπίσεως τῶν Ἀράβων ὑπὸ τῶν γερμανικῶν λαῶν μέχρι τῆς ἐγκαθιδρύσεως τῶν Νορμανδῶν ἐν τῇ Δύσει, τὴν συγκρότησιν δὲ τῶν βιομηχανικῶν κοινοτήτων ἐμφανίζει οὗτος ὡς συντελεσθεῖσαν, συμφώνως καὶ πρὸς τὴν θεωρίαν τῶν

¹ *Comte*, op. cit., VI, σ. 20 κ. ἑ.

² *Comte*, op. cit., VI, σ. 25 κ. ἑ.

³ *Comte*, op. cit., VI, σ. 27.

⁴ *Comte*, op. cit., VI, σ. 28.

⁵ *Comte*, op. cit., VI, σ. 29 κ. ἑ.

Hume και *Adam Smith*, κατά την διάρκειαν τῶν σταυροφοριῶν ¹.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐπίδρασιν, ἣν ἤσκησεν ἡ βιομηχανικὴ ἐξέλιξις ἐπὶ τὴν ἀτομικὴν, οἰκογενειακὴν καὶ κοιωνικὴν ζωὴν, αὕτη ὑπῆρξε, κατὰ τὸν *Comte*, εὐεργετικωτάτη ². Ἡ εἰσαγωγὴ ἰδίως τῆς ἀρχῆς τοῦ οἰκονομικοῦ συναγωνισμοῦ εἰς τὴν κοιωνικὴν ζωὴν χαρακτηρίζεται ὑπ' αὐτοῦ ὡς ἓν ἐκ τῶν σπουδαιοτάτων ἐπιτευγμάτων τῆς βιομηχανικῆς ἐξελίξεως ³. Ὡσαύτως τονίζει ὁ *Comte* καὶ τὴν εὐεργετικὴν ἐπίδρασιν, ἣν ἤσκησεν αὕτη ἐπὶ τὴν σχέσιν τῶν λαῶν πρὸς ἀλλήλους ⁴. Τέλος παρατηρεῖ οὗτος ἐν συμπεράσματι, ὅτι τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς βιομηχανικῆς ἐξελίξεως ὑπῆρξαν ἡ «εἰδίκευσις» καὶ ἡ «ἐλευθερία» ⁵.

Μετὰ ταῦτα ἐξετάζει ὁ *Comte* τὰς σχέσεις τῆς βιομηχανικῆς ἐξελίξεως πρὸς τὸν καθολικισμὸν καὶ τὰς πολιτικὰς ἐξουσίας. Καὶ ὅσον ἀφορᾷ μὲν τὸν καθολικισμὸν, τοῦτον δὲν ἐμφανίζει οὗτος ὡς εὐνοήσαντα τὴν βιομηχανικὴν ἐξέλιξιν ⁶. Ἀντιθέτως πρὸς τὸν καθολικισμὸν, οἱ εὐγενεῖς καὶ αἱ κεντρικαὶ βασιλικαὶ ἐξουσίαι ἠνύνησαν τὴν βιομηχανικὴν ἐξέλιξιν, ἐξασφαλισθείσης δι' αὐτῶν τῆς κυριωτάτης πηγῆς, ἐξ ἧς ἠρύσθη ἡ βιομηχανία τὴν οἰκονομικὴν καὶ ἠθικὴν ζωτικότητα αὐτῆς ⁷.

Τὴν ἐξέλιξιν τῆς βιομηχανικῆς κινήσεως διακρίνει ὁ *Comte* εἰς τρεῖς μεγάλας ἱστορικὰς φάσεις. Τὸ τέλος τοῦ ΙΕ' αἰῶνος χωρίζει τὴν πρώτην φάσιν ἀπὸ τῆς δευτέρας, ἐν ᾧ τὰ μέσα τοῦ ΙΖ' αἰῶνος ἐγκαινιάζουν τὴν τελευταίαν τῶν τριῶν φάσεων, καθ' ἃς ἐπετελέσθη τὸ ἔργον τόσον τῆς διαλύσεως τῶν παλαιῶν, ὅσον καὶ τῆς ἀνασυγκροτήσεως τῶν νέων κοιωνιῶν ⁸.

Ἡ πρώτη τῶν ἱστορικῶν τούτων φάσεων ὑπερέχει, κατὰ τὸν

¹ *Comte*, op. cit., VI, σ. 31.

² *Comte*, op. cit., VI, σ. 35 κ. ε.

³ *Comte*, op. cit., VI, σ. 38.

⁴ *Comte*, op. cit., VI, σ. 41.

⁵ *Comte*, op. cit., VI, σ. 42.

⁶ *Comte*, op. cit., VI, σ. 45 κ. ε.

⁷ *Comte*, op. cit., VI, σ. 46 κ. ε.

⁸ *Comte*, op. cit., VI, 49.

Comte, θεμελιωδῶς τῶν ἐπομένων ¹. Κατ' αὐτήν, δηλαδή κατὰ τὸν ΙΔ' καὶ ΙΕ' αἰῶνα, παραλλήλως πρὸς τὴν αὐτόματον διάλυσιν τοῦ καθολικοῦ καὶ φεουδαλικοῦ καθεστῶτος, ἤρξατο ἡ βιομηχανία ἀναπτυσσομένη καὶ ἐκδηλοῦσα τὸν καθαρῶς «πρακτικὸν χαρακτῆρα» τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ ². Ὡς ἐν ἐκ τῶν κυριωτάτων συμπτωμάτων τῆς νέας ἐξελίξεως χαρακτηρίζει ὁ *Comte* τὴν ἵδρυσιν τοῦ θεσμοῦ τῶν μισθοφόρων στρατευμάτων ³. Ταύτην ἀποδίδει οὗτος εἰς τὴν γεννηθεῖσαν κατὰ τῶν στρατιωτικῶν ἡθῶν ἀντιπάθειαν ⁴. Διὰ τῆς ἀναθέσεως τῶν στρατιωτικῶν ἔργων εἰς εἰδικὴν μειονότητα ἀνθρώπων, ἀπηλλάγησαν αἱ κατώτεραι τάξεις πάσης ἐνασχολήσεως παρεμποδίζούσης τὴν ἀφιέρωσιν αὐτῶν εἰς εἰρηνικὰ βιομηχανικὰ ἔργα ⁵.

Κατὰ τὴν πρώτην φάσιν τῆς βιομηχανικῆς ἐξελίξεως ἤρξατο ὡσαύτως ἐκδηλουμένη ἡ τάσις πρὸς ἀντικατάστασιν τῶν ἀνθρωπίνων δυνάμεων διὰ μηχανικῶν ἐξωτερικῶν δυνάμεων ⁶. Ὡς συμπτώματα τῆς τεχνολογικῆς αὐτῆς ἐπαναστάσεως χαρακτηρίζει ὁ *Comte* τὰς γενομένας κατὰ τοὺς αἰῶνας ἐκείνους ἐφευρέσεις τῆς πυξίδος ⁷, τῶν πυροβόλων ὄπλων ⁸ καὶ τῆς τυπογραφικῆς τέχνης ⁹. Τέλος προέβη ὁ *Comte* καὶ εἰς σχετικὴν ἐκτίμησιν τῶν γεωγραφικῶν ἀνακαλύψεων, αἱ ὁποῖαι ἐσημειώθησαν κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τῆς βιομηχανικῆς ἐξελίξεως, χαρακτηρίσας αὐτὰς ὡς ἀποτελέσματα τῆς ἰδιαζούσης εἰς τὴν βιομηχανίαν τάσεως πρὸς ἐκμετάλλευσιν ὁλοκλήρου τῆς ἐπιφανείας τῆς ὑδρογείου σφαίρας ¹⁰.

Ἡ δευτέρα φάσις τῆς βιομηχανικῆς ἐξελίξεως, περιλαμβάνουσα τὸν ΙΓ' καὶ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, συμπίπτει πρὸς τὴν

¹ *Comte*, op. cit., VI, σ. 50.

² *Comte*, op. cit., VI, σ. 50.

³ *Comte*, op. cit., VI, σ. 51.

⁴ *Comte*, op. cit., VI, σ. 51.

⁵ *Comte*, op. cit., VI, σ. 52.

⁶ *Comte*, op. cit., VI, σ. 54.

⁷ *Comte*, op. cit., VI, σ. 55.

⁸ *Comte*, op. cit., VI, σ. 56 κ. ε.

⁹ *Comte*, op. cit., VI, σ. 58 κ. ε.

¹⁰ *Comte*, op. cit., VI, σ. 61 κ. ε.

ἐποχήν, καθ' ἣν ἀνεπτύχθη ὁ προτεσταντισμός ¹. Κατ' αὐτὴν ἤρξατο ἡ βιομηχανικὴ κίνησις ρυθμιζομένη καὶ ἀπαλλασσομένη τοῦ κατ' ἀρχὰς χαρακτηρίσαντος αὐτὴν αὐτομάτου χαρακτήρος, βαδίσασα οὕτω παραλλήλως πρὸς τὴν ἐπαναστατικὴν κίνησιν, ἥτις ὡσαύτως κατὰ τὴν αὐτὴν ἀκριδῶς περίοδον ἤρξατο συστηματοποιουμένη καὶ ὑποτασσομένη εἰς τὴν ἀπορρεύσασαν ἐκ τοῦ προτεσταντισμοῦ ἀρνητικὴν φιλοσοφίαν ². Τὸ ἔργον τῆς ρυθμίσεως τῆς βιομηχανικῆς κινήσεως ἀνέλαβεν ἡ πολιτικὴ ἐξουσία, ἡ ὁποία ὁμως, ἀποβλέπουσα ἀκόμη πρὸς σκοποὺς πολεμικούς, προσεπάθησε νὰ χρησιμοποίησῃ τὴν βιομηχανίαν πρὸς ἐξυπηρέτησιν αὐτῶν ³.

Ἡ ὑπὸ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας γενομένη ρύθμισις τῆς βιομηχανικῆς κινήσεως ἐσήμανε, κατὰ τὸν *Comte*, καὶ τὸ τέλος τῶν ἀνεξαρτήτων βιομηχανικῶν κοινοτήτων ⁴. Αὗται ὑπεχώρησαν πρὸ τῶν σχηματισθεισῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην μεγάλων ἐθνικῶν ἐνώσεων, ἐνώσεων, αἱ ὁποῖαι ἀπετέλεσαν καὶ ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν τῆς κοσμοπολιτικῆς ἀναπτύξεως τῆς βιομηχανίας ⁵. Ὅπου (ὡς π. χ. ἐν Γαλλίᾳ) ἡ πολιτικὴ ἐξουσία ἦτο μοναρχικὴ καὶ κατ' ἀκολουθίαν κεντρικὴ, ἡ ἐξέλιξις τῶν βιομηχανικῶν κοινοτήτων καὶ γενικῶς ἡ πρόοδος τῆς βιομηχανίας ὑπῆρξε πληρεστέρα ⁶, ἐν ᾧ ὅπου (ὡς π. χ. ἐν Ἀγγλίᾳ) ἡ πολιτικὴ ἐξουσία ἦτο ἀριστοκρατικὴ, τὰ προνόμια τῶν κοινοτήτων δὲν ἐξηλείφθησαν τελείως καὶ ἡ πρόοδος τῆς βιομηχανίας, παρὰ τὸ γεγρονός, ὅτι ὁ συνδυασμὸς τοῦ ἀριστοκρατικοῦ καὶ τοῦ βιομηχανικοῦ στοιχείου ὑπῆρξεν εὐτυχέστερος, δὲν ἐσημειώθη μετὰ τῆς ἀποτελεσματικότητος ἐκείνης, ἡ ὁποία διέκρινε ταύτην ἐν Γαλλίᾳ ⁷.

Τὴν πολιτικὴν ὀργάνωσιν τῆς βιομηχανίας ἐχαρακτήρισε, κατὰ τὸν *Comte*, κυρίως τὸ ἀποικιακὸν σύστημα ⁸. Ὡς σκοτεινὴν πτυχήν

¹ *Comte*, op. cit., VI, σ. 62.

² *Comte*, op. cit., VI, σ. 62 καὶ 63.

³ *Comte*, op. cit., VI, σ. 63.

⁴ *Comte*, op. cit., VI, σ. 64.

⁵ *Comte*, op. cit., VI, σ. 64 κ. ε.

⁶ *Comte*, op. cit., VI, σ. 65.

⁷ *Comte*, op. cit., VI, σ. 66.

⁸ *Comte*, op. cit., VI, σ. 68.

τοῦ νέου τούτου συστήματος θεωρεῖ ὁ *Comte* τὴν ὑπ' αὐτοῦ προκληθεῖσαν ἀναβίωσιν τῆς δουλείας ¹.

Ἡ τρίτη φάσις τῆς βιομηχανικῆς ἐξελιξέως ἤρξατο διὰ τῆς ἀπελάσεως τῶν Γάλλων καλβινιστῶν καὶ τοῦ θριάμβου τῆς ἀγγλικανικῆς ἀριστοκρατίας καὶ ἔληξε διὰ τῆς μεγάλης Γαλλικῆς ἐπαναστάσεως ². Ἡ φάσις αὕτη διακρίνεται κυρίως διὰ τῆς ἐνάρξεως τῶν μεγάλων «ἐμπορικῶν» πολέμων, τοὺς ὁποίους χαρακτηρίζει ὁ *Comte* ὡς εὐτυχές σύμπτωμα ὑποταγῆς τοῦ καθαρῶς πολεμικοῦ πνεύματος ὑπὸ τὸ βιομηχανικὸν πνεῦμα ³. Ὡσαύτως κατὰ τὴν τρίτην ταύτην περίοδον τῆς βιομηχανικῆς ἐξελιξέως συντελεῖται ἡ συστηματοποίησις τῶν σχέσεων μεταξὺ βιομηχανίας καὶ ἐπιστήμης ⁴. Ὡς ἀποτέλεσμα τῆς συστηματοποιήσεως τῶν μεταξὺ αὐτῶν σχέσεων θεωρεῖ ὁ *Comte* τὴν ἀνάδειξιν τῆς τάξεως τῶν μηχανικῶν, δηλαδὴ τῶν ἀνθρώπων, οἱ ὅποιοι, τεταγμένοι, ὅπως διατηρῶσιν ἐν ἀρμονίᾳ τὰς μεταξὺ ἐπιστήμης καὶ βιομηχανίας σχέσεις, ἐπέπρωτο νὰ ἀποτελέσωσι τὸ κύριον σύμβολον τῆς νέας ἐποχῆς ⁵. Τέλος χαρακτηρίζει ὁ *Comte* ὡς συμπτωματικὰς διὰ τὴν τρίτην φάσιν τῆς βιομηχανικῆς κινήσεως τὰς ἐφευρέσεις τῆς ἀτμομηχανῆς καὶ τῶν ἀεροστάτων ⁶.

Σχετικὴ πρὸς τὴν ἐξέλιξιν καὶ σημασίαν τῆς βιομηχανικῆς κινήσεως ὑπῆρξε, κατὰ τὸν *Comte*, καὶ ἡ ἐξέλιξις καὶ σημασία τῆς αἰσθητικῆς, ἐπιστημονικῆς καὶ φιλοσοφικῆς κινήσεως.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν αἰσθητικὴν κίνησιν, τὴν γένεσιν ταύτης ἀνάγει ὁ *Comte* ὡσαύτως εἰς τοὺς μέσους αἰῶνας ⁷. Ἰδιαιτέρως τονίζει οὗτος τὴν ἐπίδρασιν, ἣν ἤσκησεν ἐπ' αὐτὴν ἡ κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας σημειωθεῖσα ἀνάπτυξις καὶ ἀποκρυστάλλωσις τῶν νεωτέρων γλωσσῶν ⁸. Ἡ προσπάθεια, ἣν καταβάλλει μετὰ ταῦτα ὁ *Comte*, ὅπως ἀποδείξη,

¹ *Comte*, op. cit., VI, σ. 70.

² *Comte*, op. cit., VI, σ. 72.

³ *Comte*, op. cit., VI, σ. 78.

⁴ *Comte*, op. cit., VI, σ. 77.

⁵ *Comte*, op. cit., VI, σ. 78.

⁶ *Comte*, op. cit., VI, σ. 78.

⁷ *Comte*, op. cit., VI, σ. 82 κ. ε., σ. 89.

⁸ *Comte*, op. cit., VI, σ. 85 κ. ε.

ὅτι ἡ αἰσθητικὴ κίνησις ἐξηρτήθη ἐκ τῆς βιομηχανικῆς ¹, προσπάθεια ἐκδηλωθεῖσα μόνον δι' ἀφηρημένων καὶ συγκεχυμένων φράσεων, δέον νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς τελείως ἀνεπαρκῆς. Ὁ *Comte* ἰσχυρίζεται κυρίως τοῦτο: ὅτι ἡ ἰδιάζουσα εἰς τὴν βιομηχανικὴν ἐξέλιξιν τάσις πρὸς ἀνάπτυξιν βαθμοῦ τινος διανοητικῆς ὁράσεως παρ' αὐτῇ ταύτῃ τῇ κατωτάτῃ τάξει ἀπετέλεσεν ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν διὰ τὴν ἐξέλιξιν τῶν καλῶν τεχνῶν ². Τί σημαίνει ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος τοῦ *Comte*; Ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος δὲν σημαίνει ἄλλο τι εἰ μὴ ὅτι τὰ ἔργα τῆς τέχνης κατέστησαν — ἐξ ἐπόψεως βεβαίως παθητικῆς — προσιτώτερα εἰς τοὺς πολλούς. Ὅτι οἱ πολλοί, μαθόντες ἀνάγνωσιν καὶ γραφήν, εἰσέδυσαν εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ *Dante* καὶ τοῦ *Shakespeare*. Ὅτι τέλος ἡ τέχνη ἐξελαϊκεύθη. Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς σοβαρὸν τὸν τοιοῦτον ἰσχυρισμὸν; Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον γνωρίζομεν, εἶναι τοῦτο: ὅπου ἡ τέχνη ἐξηκολούθησεν ἀποτελοῦσα τέχνην καὶ ἀληθῆ δημιουργίαν, ἔμεινε ξένη πρὸς τοὺς πολλούς. Ὅπου ἀντιθέτως προσεπάθησεν αὕτη νὰ προσανατολισθῇ σκοπίμως πρὸς τὴν διανοητικὴν κατάστασιν τῶν πολλῶν καὶ νὰ καταστῇ ἀντικείμενον ἀπολαύσεως αὐτῶν, ἔπαυσεν ἀποτελοῦσα τέχνην καὶ ἀληθῆ δημιουργίαν. Ὅπου τέλος ἡ τέχνη προῆλθεν ἐκ τῆς ἀωνύμου δημιουργικῆς πνοῆς λαοῦ ὀλοκλήρου — ἐννοοῦμεν τὴν τέχνην ὡς λαϊκὴν ποίησιν ἢ ὡς προϊὸν λαϊκῆς βιοτεχνίας —, ἐκεῖ δὲν ἐξηρτήθη αὕτη ἐκ τῶν στοιχειωδῶν γνώσεων, ὧν τὴν ἀνάπτυξιν προεκάλεσεν ἡ βιομηχανικὴ ἐξέλιξις, γνώσεων, αἱ ὁποῖαι ἀπεκτήθησαν ἐπὶ θυσίᾳ ἀκριβῶς τῆς ἀγνότητος τῆς λαϊκῆς ψυχῆς. Ἡ βιομηχανικὴ ἐξέλιξις ὄχι μόνον δὲν συνέβαλεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν δημιουργικῶν ἰκανοτήτων τῆς λαϊκῆς ψυχῆς, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας μάλιστα ἐμάρανε καὶ τὰς ὑφισταμένας ἰκανότητας αὐτῆς. Ἡ λαϊκὴ ποίησις ἔπαυσεν ἀκμάζουσα ἀφ' ἧς στιγμῆς ἡ οἰκονομικὴ σκοπιμότης, διαλύσασα τὰς φυσικὰς κοινότητας τῶν ἀνθρώπων, ἤρξατο ἐκτοπίζουσα τὸν «ἄσκοπον» πόνον καὶ τὴν «ἄσκοπον» νοσταλγίαν αὐτῶν. Ἡ βιοτεχνία τέλος, ἡ ὁποία ἐκληροδότησεν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα ὑπερόχου

¹ *Comte*, op. cit., VI, σ.

² *Comte*, op. cit., VI, σ. 98.

καλλιτεχνικής αξίας προϊόντα, έπαυσε εμφανίζουσα τόν κατά τήν αντίληψιν τοῦ *Comte* ἀμόρφωτον χειρώνακτα ἐν καταστάσει ἰσοτιμίας πρὸς τόν μέγιστον τῶν ἀρχιτεκτόνων ἢ ποιητῶν, ἀφ' ἧς στιγμῆς ἡ βιομηχανική ἐξέλιξις ἤρξατο ὑποτάσσουσα τὰς χεῖρας ὑπὸ τὰς μηχανάς καὶ τήν δημιουργικήν ἀνάγκην ὑπὸ τήν οικονομικήν σκοπιμότητα. Ὁ *Comte* λοιπὸν, ἰσχυριζόμενος, ὅτι ἡ βιομηχανική ἐξέλιξις προεκάλεσε τὴν ἐκλαίκευσιν τῆς τέχνης, πλανᾶται διττῶς. Πλανᾶται α) διότι δὲν ἐννοεῖ, ὅτι ἡ τέχνη δὲν ἐκλαίκεύεται, καὶ β) διότι δὲν ἐννοεῖ, ὅτι ἡ τέχνη, καὶ ὅπου ὑπῆρξε λαϊκὴ (λαϊκὴ δὲ ὑπῆρξεν ὄχι ὅπου σκοπίμως ἐξελαϊκεύθη, ἀλλ' ὅπου ἀναγκαστικῶς προῆλθεν ἐκ τῆς λαϊκῆς ψυχῆς), ἔπαυσε ὑφισταμένη, ἀφ' ὅτου ἡ βιομηχανική ἐξέλιξις μετέβαλε τὸν δημιουργικῶς ἐργαζόμενον χειρώνακτα εἰς μηχανικῶς κινούμενον ἐργάτην.

Ἐχρειάζετο ὅμως ἀρά γε τόση ἐπιχειρηματολογία πρὸς ἀντίκρουσιν τῶν ἰσχυρισμῶν τοῦ *Comte*; Ἀσφαλῶς ὄχι! Αἱ περὶ τῆς τέχνης ἀπόψεις αὐτοῦ εἶναι τόσο ἀφελεῖς, ὥστε θὰ ἐπερίττειε πᾶσα σοβαρὰ ἀντιμετώπισις αὐτῶν, ἐὰν δὲν διέτρεχέ τις τὸν κίνδυνον νὰ ἐμφανισθῇ ὡς υἱοθετῶν αὐτάς. Καὶ πῶς νὰ μὴ χαρακτηρισθῶσιν ὡς ἀφελεῖς αἱ ἀπόψεις ἀνθρώπου ἰσχυριζομένου σὺν τοῖς ἄλλοις σοβαρῶς, ὅτι οἱ παροδικοὶ θρίαμβοι τῆς Ἐλισάβετ καὶ κυρίως τοῦ Κρόμβελ ἐν τῷ ἀγῶνι αὐτῶν κατὰ τῆς ἐθνικῆς ἀριστοκρατίας ἔδωσαν ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν τῶν πνευμάτων τοῦ Σαιξπήρου καὶ τοῦ Μίλτωνος¹;

Ἄς ἐπανέλθωμεν ἤδη εἰς τὴν συνοπτικὴν καὶ ξηρὰν ἐξεικόνισιν τῶν ἀπόψεων τοῦ *Comte* :

Ὅπως ἡ βιομηχανικὴ κίνησις, οὕτω καὶ ἡ αἰσθητικὴ κίνησις διῆλθε, κατὰ τὸν *Comte*, τρεῖς φάσεις ἐξελίξεως². Κατὰ τὴν πρώτην φάσιν αὐτῆς ἐκέκτητο αὕτη χαρακτῆρα μᾶλλον αὐτόματον, διακριθεῖσα κυρίως διὰ τῆς ἐν Ἰταλίᾳ σημειωθείσης καὶ πρὸς τὰ ὀνόματα τοῦ *Dante* καὶ τοῦ *Πετράρχου* συνδεδείσης ἀναπτύξεως τῆς ποιήσεως³. Τὴν δευτέραν φάσιν τῆς αἰσθητικῆς κινήσεως χαρακτηρίζει

¹ *Comte*, op. cit., VI, σ. 108.

² *Comte*, op. cit., VI, σ. 100 κ. ε.

³ *Comte*, op. cit., VI, σ. 101 κ. ε.

κυρίως ἢ ἀρξάμενη συστηματικὴ ὑποστήριξις αὐτῆς ἐκ μέρους τῶν εὐρωπαϊκῶν κυβερνήσεων¹, ὑποστήριξις σημειωθείσα πρὸ πάντων εἰς τὰς μοναρχικῶς κυβερνωμένας καὶ ὑπὸ τὸ καθεστῶς τοῦ καθολικισμοῦ παραμεινάσας χώρας². Κατὰ τὴν τρίτην περίοδον τῆς αἰσθητικῆς κινήσεως, ἡ ὑποστήριξις αὐτῆς ἐκ μέρους τῶν κυβερνήσεων ἤρξατο λαμβάνουσα χαρακτῆρα ὑποχρεωτικόν, ἀναγνωρισθέντος τοῦ σπουδαιωτάτου κοινωνικοῦ σκοποῦ, ὁ ὁποῖος ἐπρόκειτο κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον νὰ ἐξυπηρετηθῇ³. Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐγεννήθη καὶ ὁ θεσμός τῶν ἐφημερίδων, ὁ ὁποῖος συνέβαλε, κατὰ τὸν *Comte*, εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς λογοτεχνίας⁴.

Μετὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς αἰσθητικῆς κινήσεως ἐξετάζει ὁ *Comte* τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἐπιστημονικῆς κινήσεως. Ταύτην θεωρεῖ οὗτος προσωρινῶς μόνον διακρινομένην τῆς φιλοσοφικῆς κινήσεως⁵. Ἐπιστημονικὴ καὶ φιλοσοφικὴ κίνησις τείνουν, κατ' αὐτόν, πρὸς συνένωσιν καὶ ἀμοιβαίαν συγχώνευσιν αὐτῶν⁶.

Τὴν γένεσιν τῆς πρὸς ἀνασυγκρότησιν τῶν νεωτέρων κοινωνιῶν τεινούσης ἐπιστημονικῆς κινήσεως ἀνάγει ὁ *Comte* εἰς τὸ μονοθεϊστικὸν καθεστῶς τῶν μέσων αἰώνων⁷. Δεόντως ἐκτιμᾷ οὗτος τὴν ἐπίδρασιν, ἣν ἤσκησεν ἐπὶ τὴν γένεσιν αὐτῆς ἡ ἀστρολογία καὶ ἡ ἀλχημεία⁸. Εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς σχέσεως μεταξὺ βιομηχανικῆς, αἰσθητικῆς καὶ ἐπιστημονικῆς κινήσεως δὲν εἰσέρχεται ὁ *Comte*. Τοῦτο θεωρεῖ οὗτος «περιττόν»⁹. Θεωρεῖ δηλαδὴ ὡς περιττόν ἐκεῖνο, περὶ τὸ ὁποῖον κυρίως θὰ ἔπρεπε νὰ ἀσχοληθῇ, ἐγκαταλείπων τοιοῦτοτρόπως ἀπροσάταυτον τὴν θεμελιώδη θέσιν αὐτοῦ.

Ἡ πρώτη φάσις τῆς ἐπιστημονικῆς ἐξελίξεως διακρίνεται διὰ

¹ *Comte*, op. cit., VI, σ. 106.

² *Comte*, op. cit., VI, σ. 107 κ. ε.

³ *Comte*, op. cit., VI, 118 κ. ε.

⁴ *Comte*, op. cit., VI, σ. 113 καὶ 114.

⁵ *Comte*, op. cit., VI, σ. 12 καὶ 154.

⁶ *Comte*, op. cit., VI, σ. 12 καὶ 154.

⁷ *Comte*, op. cit., VI, σ. 120 κ. ε.

⁸ *Comte*, op. cit., VI, σ. 128 κ. ε.

⁹ *Comte*, op. cit., VI, σ. 131.

τοῦ αὐτομάτου χαρακτηῆρος τῆς ¹. Αὕτη εἶναι συνδεδεμένη κυρίως πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀνατομίας ². Κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον τῆς ἐπιστημονικῆς κινήσεως, περίοδον πλαισιουμένην ὑπὸ τῶν ὀνομάτων τοῦ *Κοπερνίκου* καὶ τοῦ *Νεύτωνος*, ἤρξατο ἐκδηλουμένη ἢ ὑποστήριξις τῶν εὐρωπαϊκῶν κυβερνήσεων ³. Ταύτην χαρακτηρίζουν κυρίως αἱ κατ' αὐτὴν σημειωθεῖσαι μεγάλοι μαθηματικαὶ καὶ ἀστρονομικαὶ πρόοδοι ⁴. Ἡ περίοδος αὕτη θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ *Comte* ὡς ἐκείνη, καθ' ἣν ἤρξατο τὸ θετικὸν πνεῦμα ἐκδηλοῦν τὸν ἀληθῆ κοινωνικὸν χαρακτηῆρα αὐτοῦ ⁵. Κατὰ τὴν τρίτην περίοδον τῆς ἐπιστημονικῆς κινήσεως αἱ κυβερνήσεις, ἰδίᾳ αἱ μοναρχικαί, ἀνεγνώρισαν ὡς ὑποχρέωσιν αὐτῶν τὴν ὑποστήριξιν τῆς ἐπιστήμης ⁶. Τὴν πρωτοτυπίαν τῆς δευτέρας περιόδου δὲν ἐπέδειξεν ὁμοίως ἢ τρίτη αὕτη περίοδος ⁷. Ἡ μόνη ἰδιαίτερος χαρακτηρίζουσα αὐτὴν πρόοδος εἶναι ἡ δημιουργία τῆς ἀληθοῦς ἐπιστημονικῆς χημείας ⁸.

Ὅσον ἀφορᾷ τέλος τὴν φιλοσοφικὴν κίνησιν, τὴν γένεσιν αὐτῆς ἀνάγει ὁ *Comte* ὡσαύτως εἰς τοὺς μέσους αἰῶνας ⁹, ἰδίᾳ δὲ εἰς τὸν κατ' αὐτοὺς σημειωθέντα ἀγῶνα μεταξὺ τῶν ρεαλιστῶν καὶ ὀνοματιστῶν (δηλαδὴ νομιναλιστῶν) ¹⁰. Τὴν φιλοσοφικὴν κίνησιν διακρίνει ὁ *Comte* ὡσαύτως εἰς τρεῖς ἱστορικὰς φάσεις ἐξελίξεως. Ἐκ τούτων ἡ δευτέρα ὑπῆρξεν ἡ σπουδαιότερα. Κατ' αὐτὴν ἐξεκολάφθη κατὰ πρῶτον ἡ θετικὴ φιλοσοφία, τῆς ἐκκολάψεως αὐτῆς συνδεθείσης πρὸς τὰ ὀνόματα τῶν *Βάκωνος*, *Γαλιλαίου* καὶ *Καρτεσίου* ¹¹. Ὅσον ἀφορᾷ εἰδικῶς τὴν «πολιτικὴν φιλοσοφίαν», τὴν πρώτην ὥθησιν πρὸς θετικοποίησιν

¹ *Comte*, op. cit., VI, σ. 132.

² *Comte*, op. cit., VI, σ. 134.

³ *Comte*, op. cit., VI, σ. 135.

⁴ *Comte*, op. cit., VI, σ. 141.

⁵ *Comte*, op. cit., VI, σ. 142.

⁶ *Comte*, op. cit., VI, σ. 145.

⁷ *Comte*, op. cit., VI, σ. 147.

⁸ *Comte*, op. cit., VI, σ. 149.

⁹ *Comte*, op. cit., VI, σ. 154 κ. ε.

¹⁰ *Comte*, op. cit., VI, σ. 156 καὶ 168.

¹¹ *Comte*, op. cit., VI, σ. 158 κ. ε.

αυτῆς ἔδωσαν οἱ *Hobbes* καὶ *Bossuet*¹. Ἡ τρίτη τέλος φάσις τῆς φιλοσοφικῆς κινήσεως ἀπέσει ἀπλῶς προέκτασιν τῆς προηγουμένης². Ἡ πρωτοτυπία τῆς περιόδου ταύτης συνίσταται μόνον εἰς τὴν σύλληψιν τῆς ιδέας τῆς προόδου τῆς ἀνθρωπότητος³. Ἐν σχέσει πρὸς τὴν ιδέαν τῆς προόδου, προβαίνει ὁ *Comte* εἰς ἀκριβῆ ἐκτίμησιν τῆς συμβολῆς τῶν *Pascal*⁴, *Turgot*, *Condorcet* καὶ *Montesquieu*⁵.

Ταῦτα ἐν γενικαῖς γραμμαῖς περὶ τῆς ἐξελίξεως τῆς βιομηχανικῆς, αἰσθητικῆς, ἐπιστημονικῆς καὶ φιλοσοφικῆς κινήσεως. Ἐν συμπεράσματι παρατηρεῖ ὁ *Comte*, ὅτι ὁ κύριος χαρακτήρ τῆς δλης ἐξελίξεως ὑπῆρξεν ἡ τάσις πρὸς εἰδικότητα καὶ πρὸς ὑποταγὴν τοῦ πνεύματος τοῦ συνόλου ὑπὸ τὸ πνεῦμα τῆς λεπτομερείας⁶. Ἡ τάσις αὕτη, ἔν και ἀναγκαία διὰ τὴν γένεσιν καὶ πρώτην ἀνάπτυξιν τῶν πρὸς ἀναδιοργάνωσιν τῶν νεωτέρων κοινωνιῶν ἐκδηλωθεισῶν κινήσεων, δέον νὰ ὑπερνηκηθῆ πρὸς τελικὴν ἐπίτευξιν τοῦ πρὸς ὃν τείνουσιν αὐται σκοποῦ⁷. Ἡ εἰδίκευσις ἀπετέλεσεν ἀπλῶς σύμπτωμα μεταβατικότητος. Πρὸς τελικὴν ἀνασυγκρότησιν τῶν κοινωνιῶν ἐπὶ βάσεων θετικῶν δέον τὸ πνεῦμα τῆς εἰδικότητος καὶ λεπτομερείας νὰ ὑποταγῆ ὑπὸ τὸ πνεῦμα τῆς γενικότητος καὶ τοῦ συνόλου.

46.— Εἶπομεν λοιπόν, ὅτι, κατὰ τὸν *Comte*, ἡ θετικὴ κίνησις τῆς ἀνασυγκροτήσεως ἐβάδισε παραλλήλως πρὸς τὴν ἀρνητικὴν, κριτικὴν καὶ ἐπαναστατικὴν κίνησιν. Ἐβάδισεν ὁμοῦς ἄρα γε μετὰ τῆς ταχύτητος, ἣτις διέκρινεν ἐν τῇ πορείᾳ αὐτῆς τὴν ἀρνητικὴν κίνησιν; Εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἀπαντᾷ ὁ *Comte* ἀρνητικῶς. Ἐν ᾧ κατὰ τὸ τέλος τῆς τρίτης ἐκ τῶν τριῶν ἱστορικῶν φάσεων, περὶ ὧν ἤδη ἐπραγματεύθημεν, ἡ ἐπαναστατικὴ κίνησις εἶχε σχεδὸν συμπληρώσει τὸ ἔργον αὐτῆς, ἡ θετικὴ κίνησις δὲν εἶχεν ἀκόμη πλήρως ὠριμάσει⁸.

¹ *Comte*, op. cit., VI. σ. 166.

² *Comte*, op. cit., VI, σ. 167.

³ *Comte*, op. cit., VI, σ. 169.

⁴ *Comte*, op. cit., VI. σ. 169.

⁵ *Comte*, op. cit., VI, σ. 171.

⁶ *Comte*, op. cit., VI, σ. 172.

⁷ *Comte*, op. cit., VI, σ. 172 κ.ε.

⁸ *Comte*, op. cit., VI, σ. 181.